

УДК 94(477.84):32-051|«1980/1990»(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2024.1.3>**Галина БУЯК***здобувачка вищої освіти третього рівня**Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,**вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (galinabb1604@gmail.com)***Halyna BUyak***obtaining third-level higher education,**Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,**St. M. Kryvonosa, 2, Ternopil, Ukraine, 46027 (galinabb1604@gmail.com)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3537-6935>**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ БОГДАНА ХАВАРІВСЬКОГО
(КІНЕЦЬ 1980–1990-Х РОКІВ)**

Анотація. *Мета статті* – дослідження громадсько-політичної діяльності Богдана Хаварівського в кінці 1980–1990-х років. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності та на критичному підході, на загальнонаукових та спеціальних методах історичної науки. **Наукова новизна** ґрунтується на тому, що досліджувана проблема ще не вивчалася дослідниками. У пропонованій статті йдеться про Б. Хаварівського – відомого громадсько-політичного діяча Тернопільщини. У кінці 1980-х – на початку 1990-х років він намагався отримати статус народного депутата Верховної Ради України (далі – ВРУ), був довіреною особою, брав участь у виборчих перегонках до міської ради м. Тернополя. У 1992 р. відбулося перше серйозне політичне протистояння Б. Хаварівського та Богдана Бойка, членів Тернопільської крайової ради (далі – ТКР) Народного Руху України (далі – НРУ), з представником Президента України в Тернопільській обл. Романом Гром'яком. Члени ТКР НРУ намагалися впливати на кадрові рішення щодо посадових призначень у Тернопільській обласній державній адміністрації (далі – ТОДА). **Висновки.** У 1994 і 1998 рр. Б. Хаварівський стає депутатом Тернопільської обласної ради (далі – ТОР) від НРУ. Основою його політичних пререференцій були «Моя програма», зорієнтована на фермерів і механізаторів, учителів і доярок, пенсіонерів і дітей, і «П'ять моїх визначальних позицій». На нашу думку, аналіз політичної програми свідчив про її низький рівень, надмірну емоційність, відсутність побажань виборців і зобов'язань депутата обласного рівня. Тим не менше її текст практично без змін використовувався у двох виборчих кампаніях. В агітаційних матеріалах містилися здобутки працівників Державного архіву Тернопільської області, очолюваного Б. Хаварівським, що свідчило про зловживання службовим становищем.

Ключові слова: Богдан Хаварівський, громадсько-політична діяльність, Народний Рух України, депутат, виборчі кампанії.

PUBLIC AND POLITICAL ACTIVITY OF BOHDAN KHAVARIVSKYI (LATE 1980S – 1990S)

Abstract. *The purpose* of the article is to research the social and political activities of B. Khavarivskiy in the late 1980s and 1990s. **The research methodology** is based on the principles of historicism, systematicity and a critical approach, on general scientific and special methods of historical science. Scientific novelty is based on the fact that the investigated problem has not yet been studied by researchers. **The proposed article** is about Bohdan Khavarivskiy, a well-known social and political figure of the Ternopil region. In the late 1980s and early 1990s, he struggled to get the status of a people's deputy of the Verkhovna Rada of Ukraine (hereinafter referred to as the VRU), was a trustee, took part in the election races for the city council of Ternopil. In 1992, the first serious political confrontation took place between B. Khavarivskiy and Bohdan Boyko, members of the Ternopil District Council (hereinafter – TDC) of the People's Movement of Ukraine (hereinafter – PMU) with the representative of the President of Ukraine in the Ternopil Region – Roman Hromyak. Members of the TDC of the PMU tried to influence personnel decisions regarding job appointments in the Ternopil Regional State Administration (hereinafter referred to as the TRSA). In fact, they intended to retain the leadership of the education, culture, and health departments. **Conclusions.** In 1994 and 1998, B. Khavarivskiy became a deputy

of the Ternopil Regional Council (hereinafter referred to as TRC) from the PMU. The basis of his political preferences was «My Program», aimed at farmers and machine operators, teachers and milkmaids, pensioners and children, and «My Five Defining Positions». In our opinion, the analysis of the political program shows its low level, excessive emotionality, lack of voters' wishes and obligations of the regional level deputy. Nevertheless, its text was used practically unchanged in two election campaigns. The use of the achievements of employees of the State Archives of the Ternopil region, headed by B. Khavarivskyi, in campaign materials indicated abuse of official position.

Key words: Bohdan Khavarivskyi, social and political activity, People's Movement of Ukraine, deputy, election campaigns.

Постановка проблеми. Громадсько-політична діяльність Б. Хаварівського безпосередньо пов'язана з тими суспільно-політичними процесами, що відбувалися як у часи перебудови, так і в період існування незалежної України. Це, передусім, актуалізує задекларовану тематику крізь призму аналізу її локального підходу. На думку Н. Зіневич, біографічна стратегія дає можливість побачити, як зміщуються й взаємодіють макро- і мікросоціальні чинники протягом усього життєвого шляху індивіда, а також як взаємодіють перехресні види аналізу, що представляють як макро-, так і мікрорівень дослідження. Біографічна форма стає сполучною ланкою між мікро- й макроракурсами дослідження, оскільки в ній запам'ятовуються, з одного боку, матриці культури, з іншого – щось унікально-особистісне: пам'ятні події й дати в житті конкретної людини, її переживання, поворотні моменти на життєвому шляху [1, с. 42].

Метою публікації є аналіз громадсько-політичної діяльності Б. Хаварівського в кінці 1980-х – 1990-х років. **Основні завдання:** проаналізувати його становлення як громадсько-політичного діяча на Тернопільщині; висвітлити участь у виборах до ВРУ, ТОР, міської ради Тернополя; розкрити особливості політичного протистояння щодо кадрових призначень у ТОДА; охарактеризувати політичну програму.

Досліджувана проблема не стала ще об'єктом вивчення науковців, це, власне, і формує наукову новизну предмета вивчення. Тим не менше варто згадати виданий збірник матеріалів на пошану Б. Хаварівського, присвячений 70-річчю зі дня його народження, укладений сином Устимом і дружиною Майєю [2]. Становлення Ю. Хаварівського як особистості, громадсько-політичного і культурно-просвітницького діяча в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. досліджувала й авторка цієї публікації [3, с. 67–74]. Джерельна база наукової проблеми представлена двома описами фонду Р-3466 «Хаварівський Богдан Васильович (1948) – педагог, архівіст, митець, громадський діяч», які зберігаються у Державному архіві Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської обл.) [4].

Виклад основного матеріалу дослідження. Б. Хаварівський відзначався активною позицією, що проявилася у громадсько-політичному житті, особливо після 1991 р., з набуттям Україною державної незалежності. Варто зауважити, що в часи перебудови він уперше окреслив свою громадсько-політичну позицію на конференції, що відбулася 25 грудня 1989 р., отримавши мандат делегата від Тернопільського державного педагогічного інституту ім. Я. Галана (за номером 049) і Тернопільської міської організації «Товариства української мови ім. Т.Г. Шевченка» з висунення кандидатів в депутати Верховної Ради УРСР [5, арк. 2, 2 зв., 3]. 27 січня 1990 р. зареєстрований довіреною особою кандидата в депутати Тернопільської обласної ради (далі – ТОР) Михайла Левицького. Брав участь у виборчій кампанії в депутати Тернопільської міської ради народних депутатів у виборчому окрузі № 70, про що свідчила посвідка, видана секретарем виборчої комісії від 31 січня 1990 р. [6, арк. 2–3].

29 травня 1992 р. Тернопільська крайова рада (далі – ТКР) НРУ у складі 32 осіб, делегованих голів районних організацій, у тому числі і Б. Хаварівського, ухвалила резолюцію «Про ставлення Руху до нових громадських організацій». У ній, зокрема, йшлося про те, що утворення

нових політичних партій, громадських об'єднань та організацій призвело до неоднозначної позиції щодо них із боку НРУ. Усі вони за винятком «антиукраїнських, комуністично-фашистських» можуть розраховувати на доброзичливе ставлення та підтримку. Зокрема, НРУ, що мав багато спільного з «Просвітою» та «Меморіалом», позитивно оцінив створення Конгресу демократичних сил, а згодом і Конгресу українських націоналістів, висловився за співпрацю із цими структурами «...на ниві розбудови незалежної Української держави» [7, с. 1].

Тим не менше НРУ залишався самостійною громадсько-політичною організацією, що, згідно зі статутом, не могла входити як асоціативний член до складу названих організацій. НРУ відмежовувався від угодовської політики, зокрема окремих партій, об'єднаних під «дахом» так званих «демократичних сил». «Твердження про те, що Рух іде на конфронтацію з іншими демократичними організаціями, є нечесним, воно ллє воду на імперсько-комуністичний млин. Рух – це єдність. Рух – це надія України. Виробляючи нові методи праці та боротьби, необхідні для нових обставин, він завжди буде всенародним рухом боротьби за щасливу і сильну Україну» [8, арк. 22].

У заяві політичного проводу ТКР НРУ до представника Президента України в Тернопільській області Р. Гром'яка від 28 травня 1992 р. йшлося про наслідки кадрової політики щодо посадових осіб Тернопільської обласної державної адміністрації (далі – ТОДА). Зокрема, наголошувалося на тому, що посада, на яку його призначено, не рекомендована ТКР НРУ, тому «...не стала задалегідь в опозицію до Вашої адміністрації, але, передбачивши тиск партій, які Вас висунули, та Ваші хитання, застерігала, що тернопільські рухівці будуть підтримувати Вас залежно від того, наскільки корисними для зміцнення і становлення молодого Української держави будуть Ваші дії» [9, с. 2].

Насправді ТКР НРУ не підтримувала кандидатуру на призначення заступником представника Президента України в Тернопільській області Петра Василюка, доцента, хіміка Тернопільського приладобудівного інституту, без досвіду праці у сфері культури, мистецтва і шкільництва. Ймовірно, йдеться про те, що Р. Гром'як знехтував керівниками управлінь освіти та культури Б. Хаварівським і Романом Бойком, «...яких Рух висунув у тяжкі часи панування компартійних мафіозних структур. Їм було тоді непросто. І не все вдавалося. Але основне вони зробили, створивши основу для оновлення та відродження української освіти й культури в нашому краї» [8, арк. 21].

У публікації на кшталт «Рух докоряє посаднику, посадник каже: нема за що» політичний провід ТКР НРУ застерігав Р. Гром'яка про можливе оголошення йому «повної опозиції» й домагання усунення його із займаної посади «намісника», однак цього може не статися, якщо він «...проявить здоровий глузд і не піде на конфронтацію з Рухом» [8, арк. 24].

У зв'язку з політичним протистоянням між ТКР НРУ та Р. Гром'яком вважаємо, що особисто між Б. Хаварівським, Б. Бойком і представником Президента України в області останній у виступі на обласному радіо зауважував на тому, що заяви ТКР НРУ не відповідають дійсності: «...в умовах політичного плюралізму хочу, щоб усі представники всіх партій та громадських організацій працювали, консолідуючи свої сили» [8, арк. 24].

Чергова, гадаємо, «замовна» стаття «Краще фахівець, ніж начальник» повідомляла про не «зарахування» начальників управлінь освіти й культури (уже колишніх, у публікації йдеться як про чинних) Б. Хаварівського і Б. Бойка в апарат ТОДА на відповідні посади [8, арк. 25].

Новопризначений заступник голови ТОДА з питань освіти, культури та охорони здоров'я П. Василюк наголошував на відсутності ефективної роботи закладів освіти та культури, які за показниками були значно нижчими, ніж у львів'ян та івано-франківців. Саме з міркувань дієвої роботи аналогічних структур призначено начальником обласного управління освіти Михайла Миколенка, колишнього директора школи, а керівником обласного управління

культури – Григорія Шергея, колишнього директора обласного Будинку народної творчості [8, арк. 25]. На цьому політичне протистояння, з одного боку, між представником Президента України в Тернопільській обл., Р. Гром'яком, з іншого – членами ТКР НРУ – Б. Хаварівським та Б. Бойком, насправді ж амбіції й особисте бажання окремих представників ТКР НРУ отримати відповідні посади у ТОДА, завершилося.

Б. Хаварівський у відомостях про професійну, наукову, творчу і громадську діяльність писав, що він упродовж 1998–2002 рр. був депутатом ТОР [10, арк. 5]. Однак ця інформація не відповідала дійсності, позаяк його обрано депутатом ТОР, про що свідчить повідомлення Тернопільської обласної виборчої комісії про результати виборів від 26 червня 1994 р. з відомостями про його обрання депутатом ТОР у Золотниківському виборчому окрузі № 34 [11, с. 1].

Підтвердженням обрання Б. Хаварівського депутатом ТОР є посвідчення, видане секретарем виборчої комісії від 30 червня 1994 р. [12, арк. 2]. Рукопис тез Б. Хаварівського «Моя програма», кандидата в депутати до ТОР, зорієнтований вибірково на фермерів і механізаторів, учителів і доярок, пенсіонерів та дітей [13, арк. 1]. На нашу думку, вони подані у доволі «розмитому» контексті, драматичних тонах, наголошувалося на тому, що «...не можу жити спокійно, стояти осторонь болю, доки бачу наші розбиті дороги, негазифіковані села, споєну алкоголем і брутальну молодь, старі нетоплені хати, а біля них напівзабутих похилих людей, які не можуть випростатися, і коли я дивлюся на їхні порепані на буряках руки, я згадую покійну маму... тому я йду в обласну Раду... Мені не потрібно депутатство для отримання пільг і привілеїв. Я маю найголовніше, чим кожна людина дорожить, – у мене гарна сім'я і багато вірних друзів і однодумців...» [13, арк. 1, 4]. Автор програми так і не відповів на основне питання – про «головнегальмо України», затерекомендував обирати до депутатського корпусу ТОР «...нових освічених і чесних людей, рішучих...» [13, арк. 1].

Чергове продовження положень програми «Бог помагає тим, хто в поті чола здобуває хліб насущний і не зазіхає на чужий шматок»: «Якщо ми всі... Я не обіцяю – я зобов'язуюся виконувати волю своїх виборців, обіцяти можу єдине – бути чесним в обстоюванні інтересів земляків» [13, арк. 2]. Б. Хаварівський, напевно, осмислював і змінював текст програми, тому що вона кардинально відрізнялася від попередньо цитованого тексту [13, арк. 3].

У п'яти «Моїх визначальних позиціях» майбутній депутат наголошував: «1. У своїй хаті – своя правда і сила, і воля! 2. Шануймося, браття, бо ми того варті! 3. Чим більше віддаєш – тим більше матимеш. 4. Із собою до Бога не візьмеш нічого, крім того, що він тобі дав при народженні – тіло і душу. 5. Жити в Україні ледачим спостерігачем за тим, що в ній коїться, не можу» [13, арк. 2]. Фрагментарність, невизначеність, відсутність логічних послідовних думок, продуманості, урешті-решт, політичного досвіду викликають серйозні зауваги до змістового наповнення «Моєї програми» кандидата в депутати ТОР. Це було свідченням певної внутрішньої боротьби, ймовірно, й щирого бажання змін. Тим не менше, аналізуючи її текст, не спостерігаємо засобів для виконання зобов'язань перед виборцями, а лише емоції, констатацію труднощів, а не програму для їх усунення.

У перевибірчій листівці «Час роботи, час злагоди...» Б. Хаварівський, кандидат у депутати ТОР у Залозецькому виборчому окрузі № 47, звертався до пам'яті батьків, щоб «...нас, троє діточок, яким вони дали вищу освіту, не обминуло просте людське щастя у вільній Україні», до своєї біографії, попередньо займаної посади, статусу тимчасово безробітного, сімейного стану тощо [14, арк. 1]. Однак зовсім не акцентував увагу на зобов'язаннях, які мав би виконувати як депутат ТОР чергового скликання. Це банальний прорахунок чи свідомі дії майбутнього депутата, розраховані на широкий загальний виборців.

Значно краще змістове наповнення у передвиборчій листівці Б. Хаварівського, кандидата у депутати ТОР у Золотниківському виборчому окрузі № 34, воно фактично дублює положення

«Моєї програми», однак більшу увагу звернено на біографічні дані: навчання в Чернівецькому державному університеті, учительську роботу тощо. Правда, «Мої визначальні позиції» обмежено до чотирьох положень, що стосувалися не виборчого процесу, а, скоріше певного філософського світогляду, способу його мислення тощо. «Мою програму» розширено до десяти положень, вони нагадують крилаті слова, гасла. Наприклад, «3. Не втішайся, допоки серед нас засмучені й невтішні», «9. Не хитайся в ідеї» [14, арк. 2]. Натомість довірені особи кандидата в депутати ТОР повідомляли більше біографічних даних про Б. Хаварівського. Зокрема, згадували про його студентське життя, участь у наукових конференціях, однак не повідомляли, звичайно, про їхній зміст, грамоти, нагородження від тогочасних комсомольських структур тощо. Напевно, що вперше згадують про його друзів, самотніх співаків ансамблю «Смерічки», композитора В. Івасюка [14, арк. 3–4].

Про це у спогадах навіть не згадувала дружина, його одногрупниця. Імовірно, що з першими солістами ансамблю Лідією Шевченко, Віталієм Середою, Володимиром Михайлюком, Володимиром Матвієвським, Марією Ісак він не був знайомий, позаяк у 1966 р. ще був школярем. У спогадах Ніни Бондаренко, Раїси Хотимської, Олександра Бродовинського та інших осіб про Б. Хаварівського згадок не має [15, с. 2]. Це також можна пояснити тим, що він не був солістом ансамблю, а лише художньо оформлював прем'єру «Червоної рути» на Чернівецькому телебаченні [14, арк. 3]. Резюмуючи, довірені особи кандидата в депутати стверджували, що «...виборці не помиляться, віддавши йому свою перевагу у повторному голосуванні. Своєю чесною, сумлінною і принциповою роботою Хаварівський Б.В. зуміє виправдати сподівання тих, хто покладає на нього свої надії. Вікна його кооперативної квартири по вул. Примакова, 2 кожного дня допізна світяться... Йому завжди бракує часу на свої справи, двері його хати завжди відкриті людям, які потребують допомоги...» [14, арк. 4].

Чергова передвиборча листівка Б. Хаварівського «Моїм землякам – нормальне людське життя» була більш розгорнутою текстуально, фактично поєднувала попередні агітаційні матеріали [14, арк. 8]. Передвиборча програма «Моїм землякам – нормальне людське життя» Б. Хаварівського, кандидата в депутати ТОР у Тербовлянському виборчому окрузі № 15, аналогічна за змістовим наповненням попередній листівці [14, арк. 6, 8 зв.].

Висновки. Участь Б. Хаварівського у виборчих кампаніях свідчила про його активну політичну позицію. У кінці 1980-х – на початку 1990-х років він намагався отримати статус народного депутата ВРУ, був довіреною особою, брав участь у виборчих перегонах до міської ради м. Тернополя. Однак лише у 1994 і 1998 рр. стає депутатом ТОР від НРУ. Аналіз його політичної програми свідчив про її низький рівень, надмірну емоційність, відсутність побажань виборців і зобов'язань депутата обласного рівня. Тим не менше її текст практично без змін використовувався у двох виборчих кампаніях. Використання в агітаційних матеріалах здобутків працівників Держархіву Тернопільської обл., очолюваного Б. Хаварівським, свідчило про зловживання службовим становищем.

Література

1. Зіневич Н. Локальна історія: виклики і перспективи. Регіональна історія України. 2010. Вип. 4. С. 42.
2. Усі ми будемо в архіві... Книга пам'яті про Богдана-Романа Хаварівського (1948–2016) / уклад. У. Хаварівський, М. Хаварівська. Тернопіль : Джура, 2018. 720 с.
3. Буяк Г. Становлення Богдана Хаварівського як особистості, громадсько-політичного і культурно-просвітницького діяча (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2022. Вип. 2(47). С. 67–74.
4. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3466. Оп. 1, 2.
5. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 69. 3 арк.

6. Держархів Тернопільської обл. Спр. 70. 3 арк.
7. Резолюція звітно-виборної конференції Тернопільської крайової організації НРУ «Про ставлення Руху до нових громадських організацій». *Свобода*. 1992. 29 травня. С. 1.
8. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 21. 82 арк.
9. Заява Політпроводу Тернопільської Крайової ради Руху. *Свобода*. 1992. 30 травня. С. 2.
10. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 2. 7 арк.
11. Народні депутати Тернопільської обласної ради. *Західна Україна*. 1994. 26 червня – 1 липня. С. 1.
12. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 65. 2 арк.
13. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 54. 4 арк.
14. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3466. Оп. 1. Спр. 55. 8 арк.
15. Нечасва П. Вишницький феномен. *Доба*. 2002. 11 січня. С. 2.

References

1. Zinevych, N. (2010). Lokalna istoriia: vyklyky i perspektyvy [Local history: challenges and prospects]. *Rehionalna istoriia Ukrainy: Zb. nauk. st.* 4, 42 [in Ukrainian]
2. Khavarivskiyi, U., Khavarivska, M. (2018). *Usi my budemo v arkhivi...Knyha pamiaty pro Bohdana-Romana Khavarivskoho (1948–2016) [All of us will be in the archive...Book of memory about Bohdan-Roman Khavarivskoho (1948–2016)]*. Ternopil: “Dzhura” [in Ukrainian]
3. Buiak, Halyna (2022). Stanovlennia Bohdana Khavarivskoho yak osobystosti, hromadskopolitychnoho i kulturno-prosvitnytskoho diiacha (druha polovyna KhKh – pochatok KhKhI st.) [The formation of Bohdan Khavarivskoho as a personality, public-political and cultural-educational figure (second half of the 20th – beginning of the 20th century)]. *Naukovyi visnyk Uzhorodskoho universytetu. Seriiia “Istoriia”*, 2 (47), 67–74. [in Ukrainian]
4. Derzharkhiv Ternopilskoi obl [Derzharchiv of the Ternopil region] F. R-3466, op. 1, 2.
5. Derzharkhiv Ternopilskoi obl [Derzharchiv of the Ternopil region] F. R-3466, op. 1, spr. 69, 3 ark.
6. Derzharkhiv Ternopilskoi obl [Derzharchiv of the Ternopil region] F. R-3466, op. 1, spr. 70, 3 ark.
7. Rezoliutsiia zvitno-vybornoi konferentsii Ternopilskoi kraiovoi orhanizatsii NRU “Pro stavlennia Rukhu do novykh hromadskykh orhanizatsii” (29 travnia 1992,) [Resolution of the reporting and election conference of the Ternopil Regional Organization of the National People’s Republic of Ukraine “On the attitude of the Movement towards new public organizations”]. *Svoboda* [in Ukrainian]
8. Derzharkhiv Ternopilskoi obl [Derzharchiv of the Ternopil region] F. R-3466, op. 1, spr. 21, 82 ark.
9. Zaiava Politprovodu Ternopilskoi Kraiovoi rady Rukhu (30 travnia 1992) [Statement of the Politprovod of the Ternopil Regional Council of Movement]. *Svoboda* [in Ukrainian]
10. Derzharkhiv Ternopilskoi obl [Derzharchiv of the Ternopil region] F. R-3466, op. 1, spr. 2, 7 ark.
11. Narodni deputaty Ternopilskoi oblasnoi rady (26 chervnia – 1 lypnia 1994) [People’s deputies of the Ternopil Regional Council]. *Zakhidna Ukraina* [in Ukrainian]
12. Derzharkhiv Ternopilskoi obl [Derzharchiv of the Ternopil region] F. R-3466, op. 1, spr. 65, 2 ark.
13. Derzharkhiv Ternopilskoi obl [Derzharchiv of the Ternopil region] F. R-3466, op. 1, spr. 54, 4 ark.
14. Derzharkhiv Ternopilskoi obl [Derzharchiv of the Ternopil region] F. R-3466, op. 1, spr. 55, 8 ark.
15. Nechaieva, P. (11 sichnia 2002). Vyzhnytskyi fenomen [Vyzhnytskyi phenomenon]. *Doba* [in Ukrainian]